

GORETITY JÓZSEF

Tegnap előtt

IRODALMI UTAZÁSOK A MONARCHIÁBAN

A Monarchia - karnevál az irodalomban (1989.) és *A Monarchia a századfordulón* (1991.) után a folytatódó műhelymunka eredményeként újabb Monarchia-kötetet jelentetett meg *Tegnap előtt* (Szerkesztette: Fried István és Kelemen Zoltán, 1994.) címmel a JATE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke.

A Monarchia irodalma - úgy látszik - jó anyagot szolgáltat a komparatív irodalomtudomány mai művelői számára. Nemcsak azért, mert az - igaz, mesterségesen létrehozott - államalakulaton belül, az univerzalitás monarchikus eszméjén mint közös alapon soknyelvű nemzeti irodalmak léteztek, s ez a kettősség, illetve a közös talajon kihajtott, egymástól a Monarchia összetartó ereje nélkül távol álló irodalmak szinte kínál-

ják az összehasonlítást. Azért is mutatkozik termékenynek a Monarchia-irodalom komparatív megközelítése, mert ez az irodalom párhuzamosan a nyugat-európaival, sőt időnként megelőzve azt, jellegzetesen közép-európai szemlélettel igyekezett választ adni a századforduló krízishangulatára, s hozzájárult ahhoz, hogy a szellemi élet központja Párizs mellett vagy helyett (?) keletebbre, a Bécs – Budapest – Prága – Szentpétervár tengelyre tolódjék. Vagyis a Monarchia irodalmának összehasonlító vizsgálata egyrészt feltár(hat)ja a térségben állandósult krízisszituáció okait és jelenségeit, azt a „kollektív neurózist”, mely az imént említett kettősségből adódott, másrészt megmutathatja, hogy ez a válság és ez a kollektív örület hogyan volt szerves része a Londontól Pétervárig megnyilvánuló krízisnek, s hogy – mellesleg – ez a kollektív örület hogyan hozott létre ugyancsak Londontól Pétervárig döbbenetesen pezsgő, gazdag kulturális életet.

Ugyanakkor a Monarchia-irodalom egyik jellegzetessége az, hogy – mint Fried István az *Előszóban* megállapítja – a Monarchiát az összeomlás után többek is visszaálmodják, benne a letűnt harmóniát idézve. Mármost akár „boldog békeidő”-ként, akár a szétzilálódás kezdeteként értékelődjék is a Monarchia, kulturális szövege – ismét csak egyetértőleg idézhetjük az *Előszóban* írottakat – gyakran szakralizálódik, s megteremtődhetnek vagy az elveszett paradicsomról vagy a világ káoszba hullásáról szóló mánmitológiák.

S ezzel tulajdonképpen el is érkeztünk a *Tegnap előtt* felépítéséhez. A kötetben nyolc tanulmány található, mindegyik a Monarchia valamelyik „peremvidékén” született művekhez kapcsolódik, azaz ebből a kötetből kimaradt a bécsi osztrák irodalom. Szerepel ugyan a kötetben egy Kafka-tanulmány, de Kafka köztudomásúan Prágában élt és alkotott, valamint fellelhető a tanulmányok között kettő olyan is, amelyek Béccsel foglalkoznak, de az egyik Juhász Gyula, a másik pedig Márai Sándor kapcsán, tehát ezek kimondottan a magyar írók szemével láttatott Béccset idézik meg.

Az elveszett harmóniaként vagy a káoszként értelmezett Monarchia mint rendezőelv és mint e rendezőelv két végpontja Fried István két tanulmányában mutatkozik meg. Az első Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című regényét olyan alkotásként mutatja meg, melyben az emlékezés és az úton levés motívumai megteremtik az álom-Béccset, Márai és Krúdy Béccsét, Szindbád Béccsét, mely csak mint irodalmi toposz, nem pedig mint az élhető hétköznapi élet tere jelenhet meg. Irodalom és élet összekeveredéséről, egymásra hatásáról, következképpen fikciónak és valóságnak relativizálódásáról van tehát szó a *Szindbád hazamegyben*, miközben Márai a maga kételyeit Krúdy nyelvének imitációjába és Szindbád többszörösen irodalmivá és mitikussá tett alakjába öntve a 20. századi nyelvi válságot tudatosítja. A békebeli, harmonikus Monarchiába kulináris és szerelmi élményeire emlékezve Krúdy-Szindbád a halálban még megtérhet, de a harmónia elvesztése után Márai-Szindbád már csak irodalommal szublimálva idézheti fel a Monarchiát.

A Márai-regényről írott tanulmány „előzménye” a kötetben Szabari Antónia Krúdyról szóló írása. A tanulmány a *Szindbád elmegy deszkát árulni* című novella fatotívumát kíséri végig, mégpedig éppen az emlékezés és az elmúlás aspektusából, s a szerző arra a megállapításra jut, hogy a megszemélyesített fa „társ- és hiánypótló” szerepet tölt be a Krúdy-novellában.

Ugyancsak az emlékezés révén kapcsolódik a tanulmánykötet említett írásaihoz Péter László Juhász Gyula-tanulmánya: bár a szegedi költő csak a Monarchia felbomlása után jutott el Bécsbe, idézett bécsi ihletésű verseiben az emlékezés révén a letűnt Monarchia kel életre. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Péter László tanulmánya mind témáját, mind módszerét tekintve nehezen illeszkedik a tanulmánykötet egészébe.

Kelemen Zoltán Hamvas Béláról írott tanulmánya az emlékezés témáját igyekszik elmélyíteni, amikor néhány kisebb Hamvas-írás és a *Karnevál* vizsgálati szempontjaként C. G. Jung *Föld és lélek* című esszéjét ajánlja. Kelemen Zoltán az emlékezést ilyen módon a kollektív tudattalan megnyilvánulásaként fogja fel, azaz kimondva-kimondatlanul azt állítja, hogy a Hamvas-művekben kibontakozó Monarchia-kép a közép-európai ember kollektív tudattalanjának része. A Jung-esszére visszautalva a tanulmány címében megfogalmazott kérdés (*Táj vagy örökség?*) így, ebben a formában nem kérdés tovább, mert Jung szerint a táj meghatározza az örökséget, a hagyományt, az pedig visszahat a tájra, tehát Hamvas Monarchiája táj is meg örökség is, mert a kettő ugyanaz. Kelemen Zoltán problémafelvetését, különösen a *Karneválra* nézvést, termékeny elemzési szempontnak vélem, ugyanakkor sajnálkozom azon, hogy az érdekes problémafelvetés nem jár együtt kellő argumentálással, részletesebb, pontosabb elemzéssel.

A Monarchia, mint a káosz élményének háttere – ahogy korábban említettük – Fried István Kafka-tanulmányában mutatkozik meg, mégpedig úgy, hogy nem csak ellenpólusát alkotja a Márai-tanulmánynak, hanem az álom témáján keresztül mintegy folytatja is azt. A tanulmány *A kastély* XVIII. fejezetének alapos elemzésével szolgál, gazdag szakirodalmi apparátust felvonultatva, magabiztos, logikus, világos érveléssel. A tanulmány végére nem csak a Bürgel-epizódról, hanem Kafka egész művészetéről tudhatunk meg lényeges dolgokat, például azt, ami a recenzens számára oly nehezen megfoghatóan látszott mind Kafka, mind a Kafka világával rokon orosz író, Fjodor Szologub művei olvastán, hogy tudniillik az álmokképek apró mozaikjainak igen nagy a realitásfedezete, de úgy, hogy éppen a túlzott realitásigény válik fantasztikumává.

A Kafka-tanulmányt a kaotikusság élményén kívül talán éppen a valóság aprólékos ábrázolásával „hívja elő” a kötet első írása, Sánta Gábor *Kóbor Tamás Budapestje* című munkája. Ez a tanulmány nem véletlenül került a kötet elejére, hiszen a vizsgált mű keletkezési idejét (1900) és irodalmi stílusát (naturalizmus) tekintve is előzménye a többi tanulmány tárgyának. Sánta Gábor elemzése elsősorban a naturalista jegyek feltáráásával foglalkozik, mégpedig úgy, hogy közben Budapest nagyvárossá válásának el-lentmondásaira is fényt derít, és megmutatja Budapest irodalmi toposszá válásának kezdetét is. Hiányolom azonban a dolgozatból annak részletes bemutatását, hogy Kóbor Tamás Budapestje nem csak a szociográfus-író bemutatta „valóságos” Budapest, hanem világirodalmi allúziókra épített fiktív város is. A tanulmányíró utal ugyan Thackeray *Hiúság vására* című regényére, de a két mű összevetése elmarad, a Kóbor-mű elején található utcaleírás nyilvánvaló Gogol-párhuzamáról (*Nyevszkij proszpekt*) pedig szó sem esik. Pedig éppen ez az utalás deríthetett volna fényt arra, hogy a Gogol-szövegben rejlő szociografikus leírás és abszurdítás nem csak a naturalista regény felé vihető el – mint ahogyan azt Kóbor Tamás tette –, hanem az abszurd elemek előtérbe helyezésével egy másik, a századelőn éppen Közép- és Kelet-Európában ismert nagyvárosi témájú regénytípus, a szimbolista regény irányába is (vö.: Andrej Belij *Pétervár*).

Wenner Éva tanulmánya a trieszti irodalom és a Monarchia irodalma kapcsolatát vizsgálja imponáló erudícióval és lényeglátással. Trieszt irodalmát és a Monarchia irodalmát motívumok alapján veti össze, megállapítva, hogy az általa tárgyalt három motívum (halál, apa-fiú viszony, betegség) a Monarchia irodalmának jellegzetes motívumai, amelyeknek sajátos variánsait található a trieszti irodalom legjavában is, elsősorban Italo Svevo műveiben.

Plugor Magor Rebreanu-tanulmánya méltán lett a kötetet záró írás, hiszen az *Akaszottak erdeje* az összeomló, háborús Monarchiát mutatja be, tehát a Monarchia –

káosz megfeleltetés itt végpontjára jutott. Ugyancsak végpontjára ért a halál-téma is az értelmetlen háborús öldökléssel. A nemzeti vagy nemzetek fölötti univerzalizmus kérdése is értelmét veszteni látszik a regényben – illetve a róla írott tanulmányban –, hiszen Rebreanu esetében olyan szerzővel van dolgunk, aki a Monarchiát belülről látta, de műve megírásakor a Monarchián kívüli (román) pozícióból ítéltetett. A nemzeti vagy nemzetek fölötti kérdése legfeljebb csak az abszurditás szintjén vetődhet fel, úgy, ahogyan azt Plugor Magor a *Katasztrófa* című novella kapcsán helytállóan kiemeli: „David Pop (a novella hőse) kénytelen fegyvert fogni a (húségeskü és a hovatarozás miatt) saját nemzete ellen.”

Összességében, úgy vélem, értékes, fontos információkat, gondolatébresztő elemzéseket tartalmazó kötet a *Tegnap előtt*. Bízom benne, hogy – mint az *Előszó* utolsó bekezdésében olvasható – a JATE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén „a Monarchia-kutatás továbbra is fontos helyet foglal el”, s a Monarchia-sorozat újabb kötetekkel fog folytatódni.

